

Psychiatrie nog steeds in discussie: enkele cultuurfilosofische overwegingen rond mogelijke ontwikkelingen

door I. E. I. M. van Eynde*

Het onlangs verschenen werk van H. H. Beek 'Waanzin in de Middeleeuwen' toont ons opnieuw hoezeer uitingen van geestesziekte en de benaderingswijzen ervan door de maatschappij, mede geïnterpreteerd moeten worden vanuit de gehele culturele entourage waartoe ze behoren. Een geschiedenis van de geestesziekte is mede cultuurgeschiedenis, geschiedenis van een denk- en leefwereld. In dit perspectief lijkt het ons ook niet zo verwonderlijk dat de aanvang van de zeventiger jaren de psychiatrie in discussie stelt. De golven van protest die zich vanaf mei 1968 over de Westerse universiteiten verspreiden, grotendeels geïnspireerd door H. Marcuse, hebben gaandeweg alle sectoren van het maatschappelijk leven enigszins beroerd. In de meeste regionen stierf het oorspronkelijk kritische elan zeer snel af, liep stuk op een brok realiteit die moeilijker te beïnvloeden scheen dan oorspronkelijk was gedacht. In de geestelijke gezondheidszorg kwam de contestatie wat later op gang en trilt wat langer na.

Hierbij komt nog dat een aantal publicaties in het Nederlandse taalgebied succesvol inhaakten op latent sluimerende gevoelens van onbehagen en onlust. De gevolgen bleven niet uit. Het grote publiek blijkt zich meer dan ooit voor de psychiatrie te interesseren. Enkele behandelingsinstituten gingen zich vrij reactief op de situatie bezinnen. Soms stortte men zich, aangevoerd of gestimuleerd door allerlei actiegroepen, in uitgebreide zelfanalyses en werd op congressen of via communicatiemedia publiek onzekerheid, onvermogen, ja zelfs schuld beleden. Plots schijnt men zich, zoals Poslavsky terecht schrijft, een soort vacuüm te realiseren dat nog niet zo vlug met een aantal pasklare antwoorden gevuld lijkt. Alhoewel zich binnen de psychiatrische instituten toch duidelijke trends beginnen af te tekenen, blijft vanuit een niet altijd makkelijk te duiden onzekerheid bij de medewerkers, de vraag naar reflexie over toekomstige ontwikkelingen duidelijk aan de orde. Er blijkt een sterke behoefte aan modellen waarbinnen de huidige ontwikkelingen op hun relevantie kunnen worden getoetst en die enige richting geven aan ons handelen.

Reeds eerder vestigden wij er de aandacht op dat deze modellen

* Klinisch psycholoog, sociotherapeutisch centrum van het Psychiatrisch Ziekenhuis 'Wolfheze' te Wolfheze.

niet louter vanuit de zogenaamde medische of sociale wetenschappen zouden worden geformuleerd, doch op breder anthropologisch onderzoek moeten steunen. Waarschijnlijk kan een model van de cultuur zoals het door de filosoof C. A. van Peursen in 'Strategie van de cultuur' is uitgewerkt ons helpen om de huidige spanningen in het psychiatrisch veldwerk vanuit de diepgaande mutaties die zich in de huidige cultuur voltrokken, nader te analyseren. De inhoud van 'Strategie van de cultuur' laat zich niet onmiddellijk in enkele bladzijden samenvatten. We zullen enkel trachten vanuit enige grondlijnen en basisbegrippen onze eigen vraagstelling door te lichten. Van Peursen geeft geen geschiedschrijving doch slechts een vereenvoudigde voorstelling van de evolutie der menselijke cultuur. 'Cultuur' wordt hier niet als statisch beschouwd, doch als een dynamisch leerproces dat zich niet alleen aan doch ook door de mens voltrekt. De eerste vier hoofdstukken geven de evolutie van de cultuur weer in een model van drie stadia: het mythische, waar de mens nog opgaat in de wereld die hem omringt, het ontologische, waar de mens afstand neemt, en het functionele, waar de mens oog krijgt voor de relaties om zo te trachten de traditionele gegevens (natuur, God, medemens, eigen identiteit) op nieuwe wijze te benaderen.

Deze vorm van cultuurhistorische beschrijving is niet nieuw. Hierbij denken wij aan de cultuurstadia van A. Comte, Hegel en recenter Gusdorf. Toch verschilt het schema van Van Peursen hiervan duidelijk. Het gaat hem niet om een chronologische beschrijving doch slechts om een model van mogelijke denkhoudingen. In tegenstelling tot de positivistische opvattingen van A. Comte speelt de ontwikkeling zich niet af van 'lagere' naar 'hogere' niveaus, doch het zijn verschillende vormen van 'cultuurbeleid' die elkaar eventueel wel opvolgen doch hierom nog niet als een 'voortgang' of als een overwinning van voorgaande stadia mogen worden opgevat. Alle mogelijke menselijke werkzaamheden en houdingen, dus ook religie en metafysische bezinning, kunnen in elk der fasen aan bod komen. De verschillende fasen moeten gezien worden tegen de achtergrond van een spanningsveld tussen de mens en de hem omringende krachten en machten. Elke fase geeft uitdrukking aan een cultuurbeleid, d.w.z. aan de fundamentele verhoudingen waarbinnen de mens zich gesteld weet. Deze wijzen van omgaan vinden binnen een bepaalde cultuur hun weerslag in een systeem van regels, een strategie waardoor afzonderlijke regels en menselijke handelingen hun rechtvaardiging verkrijgen. De strategie bepaalt uiteindelijk wat al dan niet zinvol mag heten. Wanneer we de culturele ontwikkeling der mensheid als een leerproces beschouwen is de strategie de wijze waarop zich dit leerproces in een bepaald stadium der ontwikkeling voltrekt. Elk stadium kent niet alleen positieve doch ook negatieve tendensen. In zijn omgang met de hem omringende machten is de mens steeds opnieuw geneigd de werkelijkheid binnen de reikwijdte van eigen immanentie, eigen macht te brengen. Tradities en gewoontes groeien tot fixaties die verstarrend en ontwrichtend kunnen werken op de menselijke

samenleving. Iedere cultuurfase bevindt zich in een spanningsveld van immanentie en transcendentie. De immanente beslotenheid van de menselijke voorstellings- en handelingswereld moet telkens doorbroken worden door een transcendente dimensie, door wat niet tot de bestaande ordening, het bestaande regelsysteem kan herleid worden. Deze spanning verleent aan iedere cultuur haar dynamiek. Waar iedere fase, mythisch, ontologisch of functioneel, in het cultuurmodel een transcendente doorbraak aanwijst, zijn de negatieve componenten, magie, substantialisme en operationalisme, uitingen van immanentie, geslotenheid. De mens streeft er niet langer naar zich in te voegen in een zinvol openend geheel doch grijpt zelf de macht. Binnen de immanentie worden mogelijke alternatieven afgesneden; de toekomst is afgesloten.

In het mythische denken staat de deelname, de participatie van de mens aan de wereld rondom centraal. De eerste functie van de mythe is de overmachtige manifestatie van iets. De mythe is een van de vele wijzen waarop de mens uitdrukking geeft van zijn omgang met de hem omringende krachten. De mythe geeft zicht op deze krachten, garandeert het 'heden'. Van eigenlijke scheidingen tussen subject en wereld, natuur en bovennatuur, sacraal en profaan kan men in het mythische denken nog niet spreken. Bij talloze gelegenheden als vestiging, huwelijk, jacht, dood, geven de mythische symbolen effectiviteit aan het levenspatroon. De mythe drukt uit *dat* iets is. Mythische symbolen openen een transcendente dimensie; het zijn 'des ouvertures vers le transcendant' (M. Eliade). De negatieve component van de mythische denkhouding is de magie. Magie is meer immanent gericht; magie dient tot afwenden van onheil, tot beïnvloeding van medemensen, de natuur. Contacten met de oertijd, met het goddelijke worden onderhouden om ze dienstbaar te maken, te manipuleren in het kader van een feitelijke beheersing van de omringende wereld. Van der Leeuw stelt: religie is dienen, magie is heersen. Hierdoor heeft de magie een dwingend karakter, sluit de horizon van het mythisch denken af.

In het ontologisch denken streeft de mens naar inzicht in de hem omringende machten en krachten die in hem en rondom hem bespeurbaar zijn. Hij begint afstand te nemen ten opzichte van wat hem omringt.

Het mythische denken evolueerde naar de verstarring der magie. Magie bracht angst en onvrijheid. In het griekse denken speelt zich een ontwikkeling af van mythe naar logos. 'Logos' betekent dan ook vaak 'zin'. De mens vraagt systematisch naar de zin van het lijden, de kosmos, de zin van de taal. Inzicht in de zin geeft verlossing, bevrijding. Al het bestaande, het zijnde, werd object van kennis. Hieruit maakte zich het streven naar kennis langzamerhand los. Ontologie werd de leer van het zijn; metafysica de leer van het hogere zijn. Grondtrek van deze denkvorm is de distantie t.o.v. het omringende: krachten, machten, de dingen. Deze denkvorm is niet puur rationeel. De eerste functie van het ontologisch denken is de zo volledig mogelijke bezinning van 'wat de mens te boven gaat'.

Hierbij treedt echter een duidelijke scheiding op tussen sacraal en profaan. Socrates vroeg op de agora naar de zin der dingen; de zin van menselijk, religieus, politiek, zedelijk gedrag. Mythische verhalen worden profane vertellingen. Natuur is niet langer identiek aan bovennatuur. Zij zijn niet volkomen gescheiden, doch hun samenhang is gegeven binnen een ontologische of metafysische systeemvorming, theorie. De ontologie geeft fundering aan het heden, niet door in de mythe de oertijd present te stellen, doch door inzicht te geven in het omringende gebeuren. Het gaat hierbij vooral om de kennis. Ideaal wordt het logisch afleiden van het vele uit het Ene. De kern van de ontologische houding is niet zozeer het geobsedeerd zijn door het 'dat', doch door het 'wat'.

De negatieve ontwikkelingsvorm van deze ontologische denkvorm noemt Van Peursen het substantialisme. Descartes en Spinoza noemen 'substantie' hetgeen niets anders tot eigen bestaan nodig heeft. Bij deze denkvorm worden mens, wereld, God, waarden, als geheel geïsoleerd staande grootheden opgevat. Het betekent een isolering en hierdoor een verbreking der relatie, der zinvolle samenhangen tussen mens en machten (natuur, samenleving, normen). Het object verdwijnt uit het gezichtsveld. Een extreme consequentie van het substantialisme is het solipsisme (*solus ipse*). De ontologische denkhouding is evenals de mythische, meer dan alleen maar een vorm van kennen. Het is evenzeer een wijze van handelen, denken, willen, voelen, fabriceren. Het substantialisme werkt verstarrend, fixerend. De echte transcendentie verdwijnt.

Het functionele denken kan men beschouwen als een bevrijding uit het substantialisme, zoals het ontologisch denken een bevrijding uit de magie is. Waar het substantialisme leidde tot een vervreemdingsproces tussen het subject en het hem omringende, staat in het functionele denken de relatie centraal. Theorie en praxis worden hierbij in een nieuw levenspatroon verbonden. De mens zoekt in deze denkvorm naar een directe relatie tot wat hem omgeeft en beheerst. Hierbij is het niet zozeer de vraag 'wat' iets is, doch 'hoe' iets functioneert. Ook het functionele denken streeft naar een volledige manifestatie van de omringende werkelijkheid. Hierbij vallen grote verschillen op met het ontologische denken; men moet zoeken naar nieuwe taalvormen om het relationele tot uitdrukking te brengen. De werkelijkheid wordt niet langer gedistantieerd beschreven; niet langer het 'zijn' staat voorop, doch de zinvol kiezen-de mens. In de relatie tussen het individu en de omringende werkelijkheid voltrekt zich de zin.

Onze cultuur bevindt zich in de overgang van het ontologische naar het functionele cultuurpatroon. De negatieve ontwikkelingsvorm van het functionalisme is het zgn. operationalisme. Het operationalisme reduceert de verschijnselen tot de operaties waardoor zij tot stand gebracht zijn of tot stand gebracht zouden kunnen worden. Operationalisme staat niet gelijk aan operationeel. Dit laatste geeft de mogelijkheid aan om vanuit bepaalde operaties een verschijnsel te karakteriseren. Het operationalisme laat het verschijnsel echter volledig in een netwerk van relaties opgaan. Van Peursen acht het

doorbreken van het operationalisme als een van de meest dwingende opgaven van de moderne mens. De mensheid staat als het ware aan het begin van een evolutie waarbij vooral de niet-natuurlijke, de culturele krachten en machten binnen het bereik van de menselijke verantwoordelijkheid dienen te worden gebracht. Het brengen binnen de menselijke verantwoordelijkheid impliceert een ethische vraagstelling. Kennis, techniek en ethiek waren in het mythisch wereldbeeld nog niet duidelijk onderscheiden. In het ontologische stadium treedt eerst een onderscheiding en later een scheiding op tussen de verschillende levensgebieden. Wetenschap, religie en ethiek worden autonoom. De ethiek wordt een in zichzelf besloten systeem van onveranderlijke, voor alle tijden en plaatsen geldende waarden en normen waaraan de werkelijkheid wordt getoetst. In het functionele stadium wordt de ethiek een strategie van de interactie tussen zedelijk besef en de concrete situatie. Hierbij is het zinvol een onderscheid te maken tussen natuur-, levens-, en cultuurwetenschappen. Op de eerste twee gebieden speelt de ethische vraagstelling reeds lang. Vragen omtrent de ethische implicaties van het aanwenden van energie, beheersen van leven en dood, zijn niet nieuw. Nieuw zijn echter wel de ethische evaluaties van culturele machten en krachten als maatschappijstructuren, invloed van communicatiemedia, woningvraagstukken, urbanisatie, milieubeheer, enz. Wil de mens een zinvolle strategie ontwikkelen om deze gebieden binnen eigen beslissingsvermogen te brengen dan is kennis en techniek een eerste voorwaarde. Zij maken de ethische evaluatie van de situatie eerst mogelijk. Waar in vorige cultuurfasen het individu vaak door een voor hem duister natuur- of levensgebeuren werd bedreigd, wordt deze bedreiging ten huidige dage meer op het culturele vlak ervaren. Men voelt zich minder gevangene van de natuur- en levenswetten dan van politieke en sociale structuren. De immanentie die zich hier toont zal door inventieve vernieuwingen moeten doorbroken worden. Uiteindelijk speelt de vraag naar de identiteit van de menselijke persoon. Deze identiteit kan alleen worden gered wanneer kennis en technisch inzicht vanuit een ethisch regulatiesysteem onze steeds opnieuw dreigende of reeds aanwezige immanentie doorbreken. De gevoeligheid van de mens voor het onderkennen van immanentie wordt vaak verhinderd door het voorkomen van zgn. 'blinde vlekken'. Zij verhinderen ons het ethisch-problematische van een situatie in te zien.

Wanneer wij de ons door Van Peursen aangereikte begrippen toepassen op het psychiatrische veld, wordt het misschien mogelijk enige huidige ontwikkelingstrends aan te duiden. Ook op het gebied van wat ressorteert onder de geestelijke volksgezondheid bevinden wij ons in een duidelijke overgang tussen het ontologisch-substantialistisch en functioneel denken. Een aantal stromingen in de zgn. 'antipsychiatrische beweging' kan waarschijnlijk mede vanuit deze overgangssituatie begrepen worden. De antipsychiatrische beweging, ontstaan in Engeland bij de aanvang der zestiger jaren,

heeft zich sindsdien alom verspreid en in meerdere landen, ook in Nederland, haar adepten gevonden. Op het eerste gezicht lijkt het een merkwaardige cocktail van oprechte ethische bewogenheid, anti-autoritarisme en maatschappijkritisch elan. Alhoewel de auteurs voor wie de kwalificatie 'anti-psychiatrisch' geldt, qua signatuur zo verschillend zijn dat het ons soms moeilijk valt het geheel nog als een 'beweging' aan te duiden, dekt zij toch een geheel van opvattingen, ideologieën en pogingen tot alternatieve theorievorming over de psychiatrie, dat het gerechtvaardigd lijkt de term te handhaven. Schematisch samengevat komen een aantal grondthema's in een of andere vorm bij de meeste auteurs steeds opnieuw aan de orde: het psychiatrisch taalgebruik, het medisch-bureaucratisch machtsapparaat, de politieke implicaties van het psychiatrisch handelen, de rol van sociale factoren (familie en maatschappij) bij het ontstaan en het onderhouden van geestesziek gedrag en een zoeken naar een wijsgerige explicatie van de vooronderstellingen van het therapeutisch handelen.

Wat het psychiatrisch taalgebruik betreft, fulmineren de anti-stromingen niet alleen tegen de klassieke Kraepeliniaanse nosologie doch ook tegen het in de psychiatrie gangbare vakjargon. Iedere omgang met de taal kan inderdaad zowel de werkelijkheid onthullen als de werkelijkheid verbergen, zowel de waarheid uitspreken als de waarheid geweld aandoen. Het wetenschappelijke denken heeft per definitie een begrippenkader nodig dat voldoende coherentie vertoont om binnen dit kader tot zinvolle uitspraken over de werkelijkheid te komen. Dat een dergelijk systeem een reductie is van de werkelijkheid heeft in de natuur- en levenswetenschappen niet rechtstreeks ethische consequenties. Waar deze uitspraken de menselijke persoon betreffen, zoals in de cultuurwetenschappen, waartoe ook de psychiatrie tot op zekere hoogte behoort, zijn de ethische consequenties wel direct aan de orde. Is men zich niet langer van de reducties bewust dan kan een vaktaal zich ontwikkelen tot een vervreemdend totaliserend machtsinstrument dat de persoonlijke integriteit bedreigt en de interpersoonlijke relaties dehumaniseert. Dat deze mogelijkheden tot vervreemding in het psychiatrisch taalgebruik, zoals trouwens in ieder taalgebruik de mens betreffende, aanwezig zijn is duidelijk. Een wijze van omgaan met het vakjargon kan voor het individu òf een bevrijding òf een verstikkende beklemming betekenen. De vraag of deze vervreemding in de toepassingsgebieden van de psychiatrie aan de orde is, lijkt ons te generaliserend om er zinvol op te kunnen antwoorden. Veel hangt af van de wijze waarop en de situatie waarin het woord valt. Non-verbale elementen komen ook in de moderne communicatieler steeds meer aan de orde. Merkwaardig dat weinig antipsychiatrische auteurs hier enige aandacht aan besteden. Is van een alternatieve semantiek voorlopig niet veel therapeutisch heil te verwachten, dan komt het ons toch wel voor dat ook het moderne psychiatrisch taalgebruik het ontologisch-substantialistische kader doorbreekt en zich in functionele richting ontwikkelt. In de verwijzingsmogelijkheden naar de therapeutische praxis ligt o.a. een

criterium om een nosologische entiteit op zijn functionaliteit te toetsen. Het begrip 'dementia praecox' van Kraepelin en het 'schizofrenie'-begrip van Bleuler zijn niet vrij van substantialistische trekken. De benadering van de schizofrenie vanuit het 'openliggen' zoals door Van der Drift is beschreven is veel functioneler.

In het toepassen van arbeids-, culturele, bewegings- en sociotherapie bij lijdens aan schizofrenie kan aan dit kernsymptoom niet worden voorbijgegaan. Ook de theorieën van Laing en Cooper hebben een duidelijk functioneel karakter. Zij openen onmiddellijk perspectieven naar gezinstherapie, toepassing van communicatieleer, enz. Hetzelfde kan gezegd worden van de hypothesen van G. Bateson, J. H. Beavin, D. D. Jackson en P. Watzlawick uit het Mental Research Institute te Alto Palo in Californië. Een duidelijk voorbeeld van substantialistisch denken vinden we terug in de bekende omschrijvingen van het psychisch zieke versus het psychisch gezonde gedrag. De discussies hieromtrent gevoerd gaven reeds eerder aanleiding tot controversiële conclusies. Vanuit een streven naar solidariteit met de patient wordt door meerdere antipsychiatrische auteurs deze tegenstelling opgeheven of sterk gerelativeerd. Zelfs het woord 'patient' wordt omwille van de connotaties met het traditionele 'systeem' achterwege gelaten en vervangen door alternatieve termen. In het substantialistisch denken staat 'gezondheid' tegenover 'ziekte', therapeut tegenover patient. Functioneel denken relateert niet alleen ieder gedrag aan de situatie, doch opent ook de mogelijkheid om de pathologie vanuit algemeen menselijke structuren te duiden. Een anthropologische psychiatrie heeft in wezen functionele dimensies. In een functionele therapeutische relatie geeft anthropologische reflectie beter zicht op het gemeenschappelijk sousterrain, de existentiële situatie, waar beiden, therapeut en patient-client, weet van hebben. Dit alles heeft voor het therapeutische klimaat binnen een behandelingsinstituut duidelijke consequenties; in de existentiële lotsverbondenheid, basis van solidariteit, liggen de voorwaarden voor wezenlijke therapie besloten. Is het traditionele taalgebruik vaak substantialistisch gekleurd, in het nieuwere dreigt het operationalisme. Dit operationalisme blijft echter niet beperkt tot de taal, doch uit zich ook in omgangsvormen, behandelingstechnieken, bouwwijzen enz. In verband met het operationalistisch taalgebruik spreekt Marcuse van het 'afsluiten van de wereld van de taal'. De wereld van het woord verwordt in het operationalistisch denken tot een ééndimensionale gesloten werkelijkheid. Woorden en begrippen spreken niet langer het 'wezen' uit, zij transcenderen niet langer de feiten, doch worden ermee geïdentificeerd. De taal verliest hierdoor haar bemiddelend en verwijzend karakter. Het zou de moeite waard zijn vanuit dit gezichtspunt het taalgebruik zoals het binnen onze instituten en vogue is te analyseren. Een psychiatrisch taalgebruik dat niet langer verwijst naar een anthropologie, nodigt uit tot operationalistische behandelings situaties. Voorbeelden hiervan zijn legio aan te wijzen: Een authentieke levensproblematiek kan worden gereduceerd tot een besloten symptomatologie waarvoor dan de 'aangepaste' be-

handelingstechnieken en het daarbij horende behandelingsplan wordt opgesteld. Levensgeschiedenissen worden ziektegeschiedenissen. In de therapeutische trias, 'arbeid, wonen, vrije tijd', wordt 'arbeidstherapie' een soort opleiding tot aangepaste maatschappelijk-productieve arbeid, 'wonen' vervalt tot een chronisch vegeteren in een wachtkamersituatie, 'vrije tijd' is moeilijker te operationaliseren, er gebeurt dan ook 'niets'.

Geen enkele culturele constellatie is vrij van zogenaamde 'blinde vlekken'. De mens is vaak zo sterk met een situatie vertrouwd geraakt dat hij het ethisch onaanvaardbare ervan niet meer of nog niet onderkent. Naarmate de maatschappij zich ontwikkelt in de richting van groeiende humaniteit worden steeds nieuwe situaties ethisch relevant. Er is veel deskundigheid en creatieve fantasie nodig om een nieuwe strategie te ontwikkelen waardoor een vernieuwde gevoeligheid ontstaat voor het ethisch problematische. Het maatschappelijk spel van actie en reactie, progressiviteit en conservatisme, kan op een bepaald ogenblik vruchtdragende culturele mutaties doen ontstaan waardoor de mens vanuit een vernieuwde strategie het hem omringende benadert. Wij zouden ons kunnen voorstellen dat verschillende elementen uit de antipsychiatrische beweging materiaal aanreiken om ook op het terrein van de geestelijke volksgezondheid een vernieuwend denken te stimuleren.

Naast het terrein van de semantiek beweegt de antipsychiatrie zich ook op sociologisch en politicologisch vlak. Hierbij klinkt dan vaak het verwijt dat op een vrij chaotische wijze psychiatrische, sociologische en politicologische concepten en feiten door elkaar worden gehaald. P. C. Racamier spreekt in dit verband zelfs van 'politichiatrie'. Zonder te willen beweren dat het politieke leerstuk tot het meest heldere en het meest eenstemmige uit deze richting behoort, is het toch niet zonder enige betekenis wanneer op een bepaald ogenblik de politieke en sociale implicaties van het psychiatrisch handelen duidelijk op de voorgrond komen. In tegenstelling tot andere medische specialismen beweegt de psychiatrie zich niet uitsluitend op het gebied van de natuur- en levenswetenschappen doch mede op het gebied van de cultuurwetenschappen. Rakend aan de eerste komt de betrokkenheid op ethische vragen ons bekend voor, rakend aan de tweede moeten de ethische vragen nog gesteld, of zeker vanuit een veranderende cultuur steeds opnieuw geformuleerd worden. Het integreren van enerzijds natuur- en levenswetenschappelijke en anderzijds cultuurwetenschappelijke inzichten is voor de psychiatrie in iedere cultuurperiode een nieuwe opgave. Dat de geschiedenis van de psychiatrie een meedeinen lijkt met de schommelingen der cultuur, althans nooit voorbijgaat aan verschuivingen binnen een cultureel waarden- en normensysteem, kan voor de psychiatrische praxis tot tragische consequenties leiden. Beweren dat deze praxis waardenvrij zou zijn getuigt niet alleen van weinig realiteitszin doch is ook gevaarlijk. Iedere menselijke bedrijvigheid ontvangt mede een zin vanuit zeer cultuur-

en tijdsgebonden waarden en normen. Deze beïnvloeden mede ons handelen in wijze van waardering van de menselijke persoon, fundamentele rechten van de mens, betekenis van de vrijheid, opvattingen over en tolerantie van afwijkend gedrag, ziekte en gezondheid, enz. De zin van de praxis hierdoor totaal te laten bepalen zou van een gevaarlijk cultuurrelativisme getuigen; het tegendeel zou echter blijken geven van een wereldvreemd idealisme. Een waarden-vrije, 'positivistische' psychiatrie leeft in de illusie zich in een soort ideologisch niemandsland te bevinden. Vanuit deze illusie wordt het principieel onmogelijk op enige heersende maatschappelijke ideologie kritiek uit te oefenen. Waarschijnlijk is het niet nodig hierbij te verwijzen naar de rol van de psychiatrie in bepaalde totalitaire staten. De psychiatrie staat hierin trouwens niet alleen; de positivistische rechtsleer van G. Radbruch stelde geen Duitse jurist in staat weerstand te bieden aan het 'Gesetz' van het Nazi-systeem. Wij stellen ons voor dat het werk van Th. S. Szasz zich ergens op deze golflengte beweegt. Het optreden van medici was echter geen voortzetting van de inquisitie en haar heksen- en ketterjacht zoals hij ons wil doen voorkomen. Integendeel, door het natuurwetenschappelijk georiënteerde medische denken werd het mythisch-magisch wereldbeeld verbroken waarbinnen een dergelijk machtsapparaat kon functioneren. De medicus bevrijdde de geesteszieke uit de gevangenschap van magische bezwering. Dit mag ons niet blind maken voor een mogelijke machtsuitoefening of manipulering van medisch-bureaucratische orde waartegen zich Szasz al dan niet ten onrechte afzet. Een positivistische wetenschapsbeoefening maakt alleen maar de bodem voor mogelijke ontaarding fruchtbaarder. Het kost ons nog steeds enige moeite om het 'Aus der Krankheit eine Waffe machen' van het zgn. Sozialistischen Patientenkollektivs te Heidelberg en het oeuvre van Th. S. Szasz als representatief voor één en dezelfde beweging te beschouwen. Ook al staan hun ideologische duidingen inhoudelijk vrijwel diametraal tegenover elkaar, zij bewegen zich beiden op het grensgebied van politicologie en psychiatrie.

De betekenis van deze politico-psychiatrische theorieën ligt niet zo zeer op inhoudelijk vlak; belangrijk is wel dat zij een probleemgebied, een mogelijke 'blinde vlek' kunnen aanwijzen waarover eigenlijk nog weinig onderzoek is verricht.

Het ontwikkelen van sociogenetische en relationele theorieën over bepaalde vormen van geestesziekte als schizofrenie kan alleen maar als een waardevolle aanvulling op en eventueel correctie van de bestaande modellen beschouwd worden. Wetenschappelijk wordt het minder interessant wanneer enige pogingen tot hypothesevorming uitgroeien tot een aantal ideologieën. Hoe tragisch de gevolgen van een 'ideologisering' op het werkmilieu kunnen inwerken leren wij uit een landelijk bekend geworden conflict uit de zwakzinnigenzorg. Naast de semantiek en de politicologie speelt ook de filosofie in het antipsychiatrisch denken een rol. De meest vooraanstaande vertegenwoordigers in het Engels taalgebied, Laing en Cooper, geven in hun werk blijk van een grondige filosofische scholing. A.

Faure wees erop dat het vooral vanuit wijsgerig standpunt opmerkelijk is dat door hun publicaties het existentialisme opnieuw op de voorgrond komt. Het geldt in de nieuwere filosofische stromingen als 'revolutionair' om zich niet langer te richten op de traditionele thema's uit de metafysica. Vragen naar het zijn, de existentie, de mens, het niets, kunnen niet voldoen aan de eisen van een neopositivistisch wetenschapsideaal. De existentiële fenomenologie wordt afgewezen en studies over epistemologie, linguïstiek en logica voldoen schijnbaar meer aan de eisen tot objectiviteit.

De antipsychiatrie ageert vooral tegen een 'technische' psychiatrie, symptoom van de heersende technocratie waaraan de gehele cultuur onderworpen is. In haar reacties tegen de technocratie sluit zij goed aan bij het ideologisch veld van de Amerikaanse Coutner culture en Underground groepen. De Franse journalist Jean-François Revel geeft in zijn 'Ni Marx ni Jésus - la nouvelle révolution mondiale est commencée aux Etats-Unis' een boeiende analyse van deze beweging. Voor de antipsychiatrie is een 'technische' psychiatrie vooral gericht op nosografie, ontwikkelen van behandelingstechnieken om het individu steeds geraffineerder te manipuleren en aan te passen aan de bestaande maatschappelijke orde of hiervan te isoleren. Men kan zich afvragen waar deze vorm van 'hulpverlening' nog wordt beoefend, indien ooit beoefend. Verder is het niet denkbeeldig dat men hierbij vervalt in stereotiepe tegenstellingen. Wij kunnen ons wel voorstellen dat het existentialisme een filosofische basis verschaft om de groeiende technocratie aan kritiek te onderwerpen en althans enig spoor van menselijkheid te redden. Waarschijnlijk zijn de huidige filosofen vaak te technisch, te weinig gericht op het subject, te gespecialiseerd, om hierin bevruchtend te werken. Dat in de algemene waardering Laing en Cooper als 'revolutionair' gelden is toch niet los te zien van een verschil in traditie tussen de Angelsaksische en Europese filosofische scholen. De eerste heeft van oudsher een meer pragmatisch, meer empirisch, meer op Aristoteles georiënteerd karakter dan de tweede. Uiteindelijk heeft de Duitse en Nederlandse literatuur markante voorbeelden van een existentieel-fenomenologische psychiatrie. Deze ontbreken in het Engels-Amerikaans taalgebied te enen male. Misschien vormt het oeuvre van Laing en Cooper een eerste bijdrage.

Van Peursen beschouwt de cultuur als leerproces, als beweeglijke en zich ontwikkelende strategie, waardoor de mens via inventieve vernieuwingen zinvoller op de werkelijkheid rondom tracht te reageren. De mens reageert niet alleen als kennend en technisch handelend wezen, maar vooral als ethisch evaluerend, dus als verantwoordelijk wezen. De ethiek wordt hierdoor veel ruimer dan een louter geheel van morele voorschriften; het is de totale strategie om onpersoonlijke natuur- en samenlevingskrachten binnen eigen beslissingsvermogen te brengen. Ook de gezondheidszorg kan groeien tot een onpersoonlijke 'medische macht'. Organisatie van gezondheidszorg, samenwerkingsvormen binnen ziekenhuizen, re-

laties tussen disciplines, opleiding personeel, ziekenhuisarchitectuur, stellen niet alleen eisen aan onze kennis en technisch kunnen doch vooral aan ons vermogen tot ethische evaluatie. Waar wordt door anonieme krachten en machten de identiteit en integriteit van de menselijke persoon bedreigd? Bij het beantwoorden van deze vraag kan het antipsychiatrisch denken, hoe vaag en tegenstrijdig ook, ons misschien helpen.

Verder lijkt het interessant vanuit het schema 'mythisch-ontologisch-functioneel' ontwikkelingen binnen het ziekenhuiswezen nader te beschouwen. Want ook hierin bevindt men zich in een overgangssituatie tussen enerzijds een ontologisch-substantialistische en anderzijds een functioneel-operationalistische strategie. Vertegenwoordigden vroeger allerlei functionarissen, medici, verpleegkundigen, en maatschappelijk werkenden, eerst en vooral en soms in onderlinge wedijver hun discipline, zij streven er steeds meer naar in nieuwe samenwerkingsvormen hun kennis te functionaliseren tegenover elkaar en tegenover de vraagstellingen waarmee zij geconfronteerd worden. Multi- en interdisciplinaire samenwerking doorbreekt de immanente beslotenheid van de naast elkaar optredende deskundigen. Niet langer een solist bespeelt de afdelingen, doch een kwintet van disciplines. Een toekomstige doorbraak naar een functionele directie- en bestuursstructuur voor ziekenhuizen zal nog wel met de nodige spanningen gepaard gaan. Dat in meerdere instituten de bestuursorganen qua samenstelling en wijze van functioneren een soort halfadellijk restant van het Ancien Régime lijken, maakt het zoeken naar alternatieve vormen bijzonder urgent.

Overdracht van kennis is bij de opleiding van personeelsleden niet langer de exclusieve waarde; relatietraining en attitudevorming doen hun intrede. Tot voor kort was de architectuur van de meeste psychiatrische ziekenhuizen in binnen- en buitenland uitdrukking van een aantal substantialistische waarden: maatschappelijke isolatie, bewaking en controle, veiligheid en orde. Vanuit deze waarden leken de traditionele ziekenhuizen bijzonder sterk op middeleeuwse kloosters, Romeinse palazzi of Napoleontische kazernes. Deze bouwstijl liet tot op heden zijn invloed gelden. De kleinere behandelingsunits, kleinere paviljoenen, bungalows of woonhuizen verwijzen naar een meer patientocentrisch, meer functioneel denken over de behandeling van geesteszieken. Niet langer de bovengeschetste waarden prevaleren doch de geesteszieke mens in de behandelingssituatie. Een patientocentrische behandelingssituatie verwijst naar een patientocentrische architectuur. Het is een architectuur waaraan een functionele anthropologie ten grondslag ligt. Een anthropologie waardoor in de geesteszieke niet alleen de gebondenheid, doch ook de vrijheid kan worden onderkend, waardoor hij niet alleen homo patiens is, doch evenzeer homo faber, homo habitans, homo ludens, homo festivans en groepen is tot homo religiosus. Van der Drift heeft er op gewezen dat de relatie tussen psychiatrische en verpleegkundige methoden en voorzieningen nooit absoluut mag gesteld worden. Ook in kelder- en op

zolderkamers kan patientocentrisch worden gewerkt. Wij wilden er alleen op wijzen dat de architectuur een uitdrukking kan zijn van een veranderende denk- en leefwereld en een meer humane therapie mogelijk kan maken of ongunstig kan beïnvloeden.

Wat mogelijke toekomstige ontwikkelingen betreft, de tendens tot functionalisering, met het operationalistisch risico, zal zich in de gezondheidszorg nog sterker doorzetten. Poslavsky geeft hiervan een goede samenvatting: 'van massalisering naar groepsvorming, van minder naar meer specifieke behandelingswijzen, van curatief naar curatief en preventief werken, van individuele naar integrale hulpverlening, van mono- naar multidisciplinair werken, van meer diagnostisch denken naar grotere nadruk op het denken in termen van behandelingsplannen en mogelijkheden'.

Een bezinning op de anthropologie die aan ons werk ten grondslag ligt kan ons leren de operationalistische tendensen beter te onderkennen. Verder zal naarmate de maatschappelijke structuren in complexiteit toenemen, de bijdrage der cultuurwetenschappen aan het psychiatrisch denken toenemen: niet alleen psychologie en sociologie, doch ook filosofie, ethologie, agogiek, orthagogiek en politicologie. Samenvattend, dachten wij dat het begrippen-materiaal zoals door Van Peursen in 'Strategie van de Cultuur' gesteld, ons kan helpen om nieuwe stromingen en ontwikkelingen binnen de gezondheidszorg op hun waarde te toetsen.

Wij bevinden ons ook hier in een overgangssituatie tussen een 'ontologisch-substantialistisch' en 'functioneel-operationalistische' strategie. De zgn. 'antipsychiatrische beweging' kan ons misschien helpen op het spoor te komen van blinde vlekken binnen ons arbeidsveld. Ontwikkelingen binnen het Ziekenhuiswezen wijzen in de richting van groeiende functionaliteit waaraan ook operationalistische tendensen niet vreemd zijn.

Summary

Psychiatry still in discussion, a few culture-philosophical considerations round possible developments – Mental sickness and the approach of it by public assistance, continuously ought to be interpreted throughout the entire culture field. The history of mental sickness is also history of a culture. The changeability of our present culture is also influencing our psychiatric thinking and doing. At this moment we seem to have an urgent need of models in which the present developments on their relevances could be tested, so that it will give us some indication to proceed.

We thought that according to the ideology as been stated by Van Peursen in his book 'Strategy of the Culture' (Strategie van de Cultuur), this development would be able to help us. Also the healthcare finds itself in a state of transition between an 'ontological-substantivly' and 'functional-operationalistic' strategy. The so-called 'antipsychiatric movement' would possibly be able to help us find a way to trace the blind spots in our sphere of action. Developments in our hospital-existence indicates a policy or growing functionality into which also operationalistic tendencies are not strange.

Literatuur

- 1 Beek, H. H., *Waanzin in de Middeleeuwen*, G. F. Callenbach N.V. Nij-

- kerk, De Toorts Haarlem, 1969.
- 2 Bleuler, E., *Dementia Praecox*, Leipzig, 1911, p. 52-56.
 - 3 Cooper, C., *Psychiatrie en Antipsychiatrie*, Boom Meppel, 1970.
 - 4 Van der Drift, H., *Enige opmerkingen over maatschappij en psychiatrie*, Wolfheze, 1967.
 - 5 Van Eynde, I. E. I. M., Anthropologische overwegingen rond het thema wonen in het psychiatrisch ziekenhuis, in: *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 1973, p. 311-316.
 - 6 Faure, Agnès, Antipsychiatrie et philosophie, in: *La Nef* (speciaal nummer): 'L'antipsychiatrie', januari/mei 1971, no. 42, p. 211-215.
 - 7 Van der Drift, H., Ueber 'offene' Krankheitsbilder, wie sie bei Schizophrenie vorkommen, *Psych. Neur.* 63, 1960, p. 375-380.
 - 8 Gusdorf, G., *Mythe et Métaphysique*, Flammarion, Paris, 1953.
 - 9 Kraepelin, E., *Psychiatrie*, Leipzig, 1923, p. 667-972.
 - 10 Marcuse, H., *One Dimensional Man, Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Beacon Press, Boston, 1964.
 - 11 Van Peursen, C. A., *Strategie van de Cultuur*, Elsevier, Amsterdam Brussel, 1972.
 - 12 Poslavsky, A., 50.000 maal 'Wie is van hout' en de antipsychiatrische beweging, in: *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 1972, p. 366-379.
 - 13 Radbruch, G., *Rechtsphilosophie*, Stuttgart, 1950.
 - 14 Revel, J. F., *Uns hilft kein Jesus und kein Marx*, Droemer Knauer, München, Zürich, 1973.
 - 15 S P K, *Aus der Krankheit eine Waffe machen, Eine Agitationsschrift*, Trikont Verlag, München, 1972.
 - 16 Szasz, T. S., *Ideologie en Waanzin*, Amboboeken Bilthoven, 1972.
 - 17 Szasz, T. S., *De Waan van de Waanzin*, Amboboeken Bilthoven, 1972.
 - 18 Watzlawick, P., Beavin, J. H., Jackson, D. D., *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*, Van Loghum Slaterus Deventer, 1970.